

نرم افزار بررسی نحوی واژه های قرآن کریم

سید رضا نجفی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

قرآن مجید، این کتاب آسمانی منشاء علوم بسیاری بوده است، از آغاز طلوع این خورشید تابان تاکنون، دانشمندان مسلمان جهت فهم معنای حقیقی آن در زمینه های مختلف تلاش های طاقت فرسایی مبذول داشته اند. مدتی است، به ویژه در آستانه قرن بیست و یکم، کامپیوتر، این مغز الکترونی را هرچه بیشتر در جهت کار پژوهشگران علوم قرآنی به خدمت گرفته اند تا شاید دریچه های جدیدی از این کتاب هدایتگر را فراروی خود بگشایند. در این راستا پژوهشگران مسلمان در کشورهای اسلامی و حتی در کشورهای غربی، نرم افزارهای قرآنی متعددی تهیه کرده اند که هر کدام در نوع خود برخوردار از قابلیت های ویژه و امتیازات نوینی است.

گام هایی که تا حال برای قرآن، از طریق برنامه های کامپیوتری برداشته شده، مربوط به

ورود آیات و سوره و کلمات به کامپیوتر جهت دسترسی سریع و دادن پاره‌ای اطلاعات آماری بوده است. بررسی صرفی واژه‌های قرآن یعنی تشخیص ساختار و هیأت واژه، به گونه‌ی مستقل و به دور از نقش آن در ترکیب و بدون در نظر گرفتن جایگاه آن در جمله، گام دوم بوده که نرم‌افزار کوثر تا حدودی متکفل این مهم بوده است.

در این نرم‌افزار (کوثر) که طراحی و اجرای بخش ادبی آن به عهده نگارنده بوده است، دو مبحث اسم و فعل به طور مستقل بررسی شده و هراسمی از نظر حروف اصلی و زاید، ثلاثی، رباعی و خماسی، مفرد، مثنی و جمع، مونث و مذکر، جامد و مشتق، معرب و مبنی؛ و انواع هر کدام و هر فعل از نظر حروف اصلی و زاید، ثلاثی و رباعی، معلوم و مجهول، غایب، متکلم و مخاطب، ماضی، مضارع و امر، متصرف و غیر متصرف و انواع هر کدام و معنی هر واژه - چه اسم و چه فعل - بررسی شده است.

البته برنامه کوثر دارای قابلیت‌های ویژه دیگری نیز هست که شرح آن در فصلنامه بینات، (شماره ۲ ص ۱۳۸) آمده است.

پس از گذراندن این مرحله، گام سوم، داشتن اطلاعات نحوی از واژه‌های نورانی قرآن در رایانه بود که در واقع به نوعی بهره‌برداری از تلاش‌های گذشته نیز می‌باشد، زیرا در بررسی نحوی کلمات است که نقش هر کلمه در ارتباط با دیگر واژه‌ها روشن و فهم عبارات به واسطه آن میسر می‌شود، بدیهی است در این گونه طرح‌ها با برنامه‌های دقیق می‌توان پس از اجرای طرح به بسیاری از اهداف از پیش تعیین نشده دست یافت. به شکرانه توفیق حضور در تهیه نرم‌افزار قرآنی پیشین، این بار نیز، بررسی نحوی واژه‌های قرآن جهت تهیه نرم‌افزار کامپیوتری از جانب گروه محترم عربی و معاونت محترم پژوهشی دانشگاه اصفهان به عهده این جانب قرار گرفت.

بر اساس فرم اولیه طرح، صرفاً اطلاعات زیر درباره هر واژه قرآنی بررسی می‌شد: نوع کلمه، نوع فعل، نوع عمل، معرب یا مبنی، نوع مبنی، علامت بنا، نقش کلمه، نوع اعراب، علامت اعراب، کیفیت ظهور اعراب؛ لیکن حجم عظیم کار، اقتضای یک تجدید نظر در طرح اولیه را داشت، از این رو و با توجه به اینکه پاره‌ای از نکات صرفی علاوه بر اینکه مفید فایده‌های نوینی بود، موجب کنترل دقت داده‌های قبلی نیز بود، لذا طرح اولیه به صورت ذیل که تا حدودی مسایل صرفی و نیز نقش جمله‌ها را در برداشت، آزمایش و تکمیل شد:

الكلمة، الاصل، نوع الكلمة، نوع الاسم، اللزوم والتعدية، نوع الفاعل، نوع الحرف، المعرب او المبنى، نوع المبنى، علامت البناء، نوع العمل، نوع الاعراب، علامة الاعراب، كيفية الاعراب، الاعراب، نوع الجملة، وزن الكلمة. اجرای این طرح عظیم که در جهان اسلام بی نظیر و دارای قابلیت های متنوع و گوناگون برای پژوهشگران علوم قرآنی و پایه و اساس بسیاری از پژوهش های علوم قرآنی (صرف، نحو، ترجمه، زبانشناسی و غیره) است، از ماه مبارک رمضان ۱۴۱۵ شروع و تا ماه مبارک رمضان ۱۴۱۸ (از بهمن ۱۳۷۳ تا بهمن ۱۳۷۶) ادامه داشت.

در این بخش، با مراجعه به منابع و مصادر مربوط به صرف و نحو قرآن، اعم از کتب تفسیری که به نکات ادبی و به ویژه صرفی و نحوی اشاره دارند و یا کتب اعراب القرآن (قدیم و جدید)، اطلاعات خواسته شده صرفی و نحوی، نزدیک ۱۲۰/۰۰۰ واژه قرآن براساس فرم های از پیش تعیین شده در ۸۰۰۰ صفحه، مکتوب شد و در موارد اختلافی، یک نظر مشهور (خواه بصری یا کوفی ولی غالباً بصری)، به عنوان نظر اصلی تلقی شده و نظرهای دیگر به عنوان پشت نویس، یادداشت شده که در کامپیوتر با علامت مشخص، به عنوان حاشیه و پاورقی نمایش داده می شود. زبان اصلی این طرح، زبان قرآن یعنی عربی است، لیکن با اندک تغییری می توان برنامه فارسی نیز آماده کرد.

ترتیب و زمانبندی سه ساله مطرح:

سال اول

شش ماه اول: جزء اول تا سوم قرآن کریم مجموعاً ۳ جزء.

شش ماه دوم: جزء چهارم تا هفتم قرآن کریم مجموعاً ۴ جزء.

سال دوم

شش ماه سوم: جزء هشتم تا دوازدهم قرآن کریم مجموعاً ۵ جزء.

شش ماه چهارم: جزء سیزدهم تا هفدهم قرآن کریم مجموعاً ۶ جزء.

سال سوم

شش ماه پنجم: جزء هیجدهم تا بیست و سوم قرآن کریم مجموعاً ۵ جزء.

شش ماه ششم: جزء بیست و چهارم تا سیم قرآن کریم مجموعاً ۷ جزء.

ویژگی های مورد بررسی صرفی و نحوی واژه ها

بر اساس تجربه عملی نرم افزار کوثر و با هدف برآورده کردن نقطه نظرات احتمالی اهل فن و پژوهشگران و پیشگیری از دوباره کاری، برای تهیه فرم اولیه و جدول اطلاعات، وقت بسیاری صرف شد و با مراجعه به مراجع صرفی و نحوی و کتب اعراب قرآن و چندین نوبت اجرای آزمایشی برنامه، سرانجام پس از طی پنج مرحله برنامه اولیه تکمیل شد.

عنوان طرح اولیه «بررسی نحوی واژه های قرآن کریم جهت تهیه نرم افزار کامپیوتری» بود، لیکن از آنجا که در پاره ای موارد، برای ذکر مشخصات نحوی بهتر آن است که ویژگی صرفی نیز لحاظ شود و از طرف دیگر گنجاندن نکات صرفی موجب تست و تکمیل کار قبلی نیز می شود، به نظر رسید بعضی از ویژگی های صرفی نیز در طرح گنجانده شود. بدین ترتیب جدولی تهیه شد که هفده ویژگی درباره اسم و فعل و حرف درخواست شده بود که بعضی از این ویژگی ها مشترک بین اسم و فعل و حرف و بعضی خاص یکی از سه قسم کلمه است و پاره ای از ویژگی ها مربوط به علم صرف و بخش دیگر صرفاً اطلاعات نحوی است.

اطلاعات صرفی و نحوی واژه ها

۱. ریشه واژه: یعنی سه حرف یا چهار حرف یا پنج حرف اصلی کلمه، به طور طبیعی این قسم، خاص اسم های عربی و معرب و فعلها می باشد. بنابراین اسم های عجمی و مبنی و حروف بدون ریشه محسوب نمی گردد.
۲. نوع واژه: در این قسم اولاً اسم یا فعل یا حرف بودن کلمه، ثبت شده، سپس چنانچه اسم است، ثلاثی و رباعی و خماسی بودن آن و مجرد و یا مزید بودن و نوع مزید نیز مشخص شده و اگر اسم مبنی یا غیر عربی است نیز با کد ویژه مشخص شده است و چنانچه واژه مورد نظر فعل است، اولاً ثلاثی یا رباعی بودن و سپس مجرد و مزید بودن و نوع مزید نیز تعیین شده است.
۳. نوع اسم: در این قسم، نوع اسم از نظر جامد و مشتق بودن و نوع هر کدام و نیز سایر اقسام ممکن اسم به طور کلی در، سی عنوان گنجانده شده است.
۴. نوع فعل: در این قسم، نوع فعل از نظر زمان (ماضی، مضارع، امر) و نوع صیغه (۱۱۴) و معلوم و مجهول بودن آن مشخص شده است.

۵. تعدی و لزوم: در این قسم، متعدی یا لازم بودن فعل معین شده و چنانچه فعل مورد نظر متعدی است در یک طرح ابتکاری و بی سابقه نوع مفعول از نظر تعداد و با واسطه و بی واسطه و مفعول شخصی و شیئی، در چهارده عنوان ثبت شده است.
۶. فاعل و نایب فاعل: هر فعل تام، ناگزیر از داشتن فاعل یا نایب فاعل است و آن ممکن است اسم ظاهر یا ضمیر متصل یا منفصل یا مستتر یا بارز؛ و مستتر جوازی یا وجوبی باشد. تعیین هر کدام از این نوع فاعلها یا نایب فاعلها در پاره ای از پژوهشها، کارآمد خواهد بود و چنانچه فعل ناقص باشد (مانند افعال ناقصه) نوع اسم مشخص شده است.
۷. نوع حرف: در این بخش، علاوه بر شناسایی حرف، نوع حرف با احصای نزدیک به پنجاه عنوان تعیین شده است.
۸. نوع عمل: در این بخش، عامل یا غیر عامل بودن حرف مشخص شده است.
۹. معرب یا مبنی: در این بخش، اسم و فعل معرب از مبنی متمایز می شود.
۱۰. نوع بنا: چنانچه واژه مبنی است، اولاً معلوم می شود که آیا مبنی الاصل یا عارضی است و در هر حالت نوع آن با مشخصات جزئی و خاص هر قسم تعیین می شود.
۱۱. نوع اعراب: علامت بنا، چه اصلی (سکون، ضمه، فتحه و کسره) و چه فرعی در نه (۹) عنوان مشخص شده است.
۱۲. از میان انواع اعراب، رفع و نصب مشترک بین اسم و فعل و جرّ، خاص اسم و جزم، خاص فعل، است. نوع اعراب هر واژه معین شده است.
۱۳. علامت اعراب: علامت های اعراب چه اصلی (سکون، فتحه، کسره و ضمه) و چه فرعی، به طور کامل در ده عنوان مشخص شده است.
۱۴. کیفیت اعراب: اعراب ظاهری، تقدیری و یا محلی واژه ها (اسم و فعل) مشخص شده است.
۱۵. نقش: نقش اصلی واژه در ترکیب و جمله مورد نظر در نزدیک به ۴۰ عنوان مشخص شده است.
۱۶. نوع جمله: از آنجا که جمله ها در زبان عربی در یک دید نحوی به دو نوع تقسیم

می شوند، جمله‌هایی که محلی از اعراب دارد و جمله‌هایی که محلی از اعراب ندارد، این گونه جمل و نوع آنها در این پژوهش، مشخص شده است و چون جمله‌ها از نظر طول و داشتن متعلقات یکسان نیستند، از این رو طبق یک قرار داد داخلی، کُد نوع جمله در مقابل یکی از ارکان اصلی نمایش داده می شود که عبارت است از: فاعل، نایب فاعل، خبر، منادا، مفعول مطلق که فعل آن حذف شده است.

۱۷. وزن واژه: در برابر هر کلمه عربی (اسم یا فعل)، وزن آن براساس حروف اصلی و زاید، نوشته شده و به طور طبیعی، حروف، اسماء مبنی و غیر عربی از داشتن وزن بی بهره می باشد.

در پایان یادآوری این نکته ضروری است که کار فنی (ورود اطلاعات به کامپیوتر و تهیه نرم افزار)، طبق قراردادی از طرف معاونت محترم پژوهشی دانشگاه اصفهان، به مؤسسه مکتب فردا واگذار گردید و امید است تا پایان سال جاری، پژوهشگران علوم قرآنی از دستاوردهای این تلاش ناچیز بهره مند گردند. ان شاء الله

پنجشنبه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی